

Magdalena Nigoević

Ana Neveščanin

Odsjek za talijanski jezik i književnost
Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu

Izvorni znanstveni rad

UDK: 811.163.42'42:811.131.1'42

Primljeno: 19. 10. 2011.

O INICIJALNIM DISKURSNIM OZNAKAMA U HRVATSKOM I TALIJANSKOM JEZIKU

„It is so difficult to find beginning, or better: it is difficult to begin at the beginning.“

(Concise Encyclopedia of Pragmatics 1998:1094)

Sažetak

Osnovni je cilj ovoga rada opisati neke jezične elemente hrvatskoga jezika koji mogu imati funkciju inicijalnih diskursnih oznaka i usporediti ih s ekvivalentnim jezičnim elementima u talijanskom jeziku. Istovremeno se ukazuje na nedovoljnu zastupljenost opisa njihove diskursne uporabe u hrvatskim i talijanskim rječnicima i gramatikama. Ističu se neke poteškoće pri opisu diskursnih oznaka: osciliranja između njihova semantičkog i pragmatičkog značenja, mogućnosti uporabe inicijalnih oznaka u različitim okruženjima i različitost funkcija, odnosno njihova izrazita polifunkcionalnost. Kako je riječ o diskursnim oznakama s interakcijskim funkcijama koje ukazuju na odnos prema tijeku interakcijskog procesa, obraća se pažnja na zakonitosti strukture diskursa, konverzacijskih obrazaca i mehanizama koji rukovode komunikacijskim procesima u obama jezičnim sustavima. Usporedbom hrvatskih i talijanskih primjera pokušava se odrediti prototipne predstavnike funkcionalne kategorije inicijalnih diskursnih oznaka te pokazati podudarnosti i razilaženja u uporabi pojedinih jezičnih elemenata u funkciji inicijalnih oznaka.

Ključne riječi: funkcionalni ekvivalenti, hrvatski jezik, inicijalne diskursne oznake, talijanski jezik

Uvod

Općenita funkcija diskursnih oznaka koju nazivamo jednostavno ‘obilježnost diskursa’ (eng. *discourse markedness*) obuhvaća različite nesintaktičke i nepropozicijske¹ funkcije. Unutar te opće funkcije moguće je razlikovati brojne

¹ Propozicije (pretpostavke, informacije) se prenose kao dio govornikove komunikativne namjere, one su ‘nosilac rečeničnog značenja’. Termin propozicija (točnije propozicionalna forma) definira se kao ispravno postavljena formula koja podliježe formalnim logičkim operacijama (uz očuvanje istinitosti) i

podfunkcije. Iako se inventar tih funkcija čini vrlo raznolikim, po mnogim bi se autorima one mogle svrstati u dvije velike podskupine: tekstualnu koja se odnosi na organizaciju i strukturu teksta i interakcijsku koja upućuje na odnos među sugovornicima te na njihov odnos prema tekstu/diskursu.² U ovom ćemo se radu usredotočiti na jednu podvrstu diskursnih oznaka koje služe za upravljanje interakcijom.

Društvena interakcija ostavlja tragove u komunikaciji jer sugovornici koriste različite strateške oznake koje omogućavaju 'pregovaranje' oko značenja i tijekom diskursa te omogućavaju odvijanje razgovora među sugovornicima. Opća im je funkcija društvena kohezija, tj. povezanost među sugovornicima. Takve diskursne oznake funkcioniraju izvan samoga teksta. Interakcijska funkcija pokriva tzv. 'eksterne' uporabe jezika koje obuhvaćaju uporabu diskursnih oznaka u različite svrhe: od izražavanja ljubavnosti, preko različitih fatizama pa sve do oznaka izražavanja govornikova stava u odnosu na sadržaj iskaza.

Diskursne oznake s interakcijskim funkcijama općenito predstavljaju govornikove namjere, procjene, prosudbe, očekivanja i zahtjeve, kao i prirodu te društvene interakcije, odnosno ulogu govornika i sugovornika.³ Različiti ih autori (usp. Bazzanella, 1995; Brinton, 1996) dijele u dvije skupine: oznake koje koristi govornik i oznake koje koristi sugovornik. Iako se ove potonje rjeđe pojavljuju, sugovornikovo sudjelovanje u interakciji u svakom je slučaju jednako važno kao i govornikovo, međutim, često je samo pitanje točke gledišta kada sugovornik postaje govornik i obrnuto.

U nastavku ćemo pokušati odrediti prototipne predstavnike funkcionalne kategorije inicijalnih diskursnih oznaka. Uz odgovarajuće primjere, opisat ćemo značenje, funkcije i uporabu tih diskursnih oznaka. Posebno ćemo izložiti opis i status jezičnih elemenata koji mogu imati funkciju inicijalnih diskursnih oznaka u leksikografskim i gramatološkim radovima. Kako nam je pažnja usmjerena na kontrastivni hrvatsko-talijanski aspekt uporabe inicijalnih diskursnih oznaka, nastojat ćemo pronaći primjere prototipnih funkcionalnih ekvivalenata hrvatskih diskursnih oznaka u talijanskom jeziku. Istovremeno ćemo ukazati na nedovoljnu zastupljenost opisa njihove diskursne uporabe u hrvatskim i talijanskim rječnicima i gramatikama. Usporedbom primjera inicijalnih diskursnih oznaka pokušat ćemo pokazati podudarnosti i razilaženja u uporabi pojedinih jezičnih elemenata u funkciji inicijatora u zadanim jezicima.

semantički je cjelovita na način da može biti istinita ili neistinita (usp. Carston 1991:49). Nepropozicijske funkcije obuhvaćaju elemente izvan informacijskog ili propozicijskog sadržaja iskaza koji djeluju na razini organizacije diskursa.

2 Usp. Schiffrin, 1987; Jucker i Ziv, 1998; Hansen, 1998; Bazzanella, 2001.

3 S aspekta interakcijske sociolingvistike, sve su diskursne oznake jedna vrsta kontekstualnih uputa (eng. *contextualization cues*) zajedno s ponavljanjem, nedovoljnom tečnošću, prozodijskim elementima, poput glasnoće, ritma ili intonacije i sl. (usp. Norrick, 2007:162)

Inicijalne diskursne oznake

Inicijalne oznake pripadaju oznakama odnosa prema tijeku interakcijskog procesa. Tu veliku skupinu čine diskursne oznake koje označavaju odnos govornika prema sugovorniku (adresanta prema adresatu); one su eksponenti određenoga govornog čina i služe u povezivanju emotivno-ekspresivnog i pragmatičkog sadržaja diskursa sa smislom namjere, ocjene, stava i sl.; ukazuju na odnos prema tijeku interakcijskog procesa, što uključuje i odnos prema sugovornicima. Inicijalne oznake ili oznake početka čine sve diskursne oznake koje označavaju početak: započinjači iskaza (eng. *utterance launchers*), oznake (pre)uzimanja prava na riječ (eng. *turn-taking devices*), invokativne (pozdravne) oznake, komentari i sl. Svim tim oznakama zajednički su distribucija u inicijalnom položaju i ukazivanje na neku vrstu početka: apsolutnog početka interakcije, početka iskaza, početka replike, početka nove teme, početka ponavljanja stare teme i sl.

Inicijalne diskursne oznake u hrvatskom i talijanskom jeziku

3.1. *dakle* // *dunque*

U hrvatskom jeziku funkciju inicijalne oznake ima prilog *dakle* čija je uporaba vrlo česta tijekom predavanja kada se studente podsjeća na neke prethodno obrađene teme ili na nešto ranije spomenuto:

- (1) *Dakle*, prošli smo put govorili o Matoševoj poeziji. Danas ćemo se osvrnuti na njegovu prozu. (Dedaić, 2010:163)
- (1') *Dunque*, l'ultima volta abbiamo parlato della poesia di Matoš. Oggi ci occuperemo della sua prosa.⁴

Diskursna oznaka *dakle* u primjeru (1) uvodi povratak na prethodnu temu, ali istovremeno najavljuje prijelaz na nešto novo. U tom smislu ukazuje da je novi početak, u ovom kontekstu nova lekcija, važan nastavak prethodnog diskursa.

Hrvatski rječnici i gramatike svrstavaju *dakle* u veznike i to zaključne, one koji kazuju zaključak ili posljedicu (Silić i Pranjković, 2005:252; Težak i Babić, 1992:224, Barić i sur., 2005:465; RHJ, 2000:156; Anić, 1991:93; HER, 2002:254). Silić i Pranjković ih spominju još i kao konjunktore – veznike nezavisnosloženih rečenica. Barić i sur. ističu da postoji posebna vrsta priloga koji „se ne prilažu pojedinim riječima ili dijelovima rečenice, nego cijeloj rečenici“ te da oni „pokazuju stav govornika prema onome što se u rečenici govori i ne vrše službu nijednog njezina dijela, pa ih odvajamo kao posebnu vrstu riječi pod imenom čestice (riječce i modalne riječi)“ (Barić i sur., 2005:274). Nadalje, govoreći o stilski obilježenom redu riječi, autori ističu da postoje umetnuti izrazi i rečenice koji ne pripadaju gramatičkom ustrojstvu rečenice u kojoj se nalaze,

4 Prijevod primjera kod kojih nije zabilježen izvor priredile su autorice rada.

već se „mogu umetati u neku rečenicu radi isticanja osobnog stava govornika ili radi izricanja kakve dodatne obavijesti“, a kao primjer koriste „modalnu riječ *dakle*“ (Barić i sur., 2005:594). M. Velčić svrstava *dakle* u konektore zaključivanja te smatra da su razlozi njegove učestalosti semantička neutralnost i dvojna uloga „koju potencijalno ima u organizaciji teksta“. Naime, izrazito je prilagodljiv „u mnogim „otvaračko-zatvaračkim“ momentima teksta: u potencijalno svim njegovim počecima što teže njegovu proširivanju.“ (Velčić, 1987:89). Tu dvojaku funkciju diskursne oznake *dakle* možemo uočiti na primjeru (2) u kojem se *dakle* pojavljuje dva puta. Prva diskursna oznaka *dakle* ima interakcijsku funkciju i to otvaračku funkciju ‘pokretača’ jer ukazuje na govornikovo ‘pokretanje’ novih sadržaja, dok druga zaključuje prethodni segment i ima izrazito zatvaračku funkciju, tj. funkciju konektora zaključivanja.

(2) Treći program HR-a je zapravo u cijeloj priči najmanje važan. Radi se o modelu po kojem danas funkcionira cijeli sustav HRT i sustav kulture. A on ne valja. *Dakle*, ako postoji konsenzus da sustav ne valja, onda ga treba mijenjati. To počinje tako da se promijene ljudi. Nadao sam se da je taj posao počeo dolaskom koalicije na vlast. Ako se ne varam, pobjedu na izborima su izborili zahvaljujući obećanim „promjenama“. Nažalost, nova ekipa, odnosno najodgovorniji ljudi iz nove ekipe i dalje trabunjaju o „nekomercijalnom radiju i televiziji“. Zajedno s njima i nova/stara glavna urednica Hrvatske televizije. *Dakle*, neće se promijeniti ništa. [Vj20000703] HJR⁵

Deanović i Jernej (1994:118) kao prijevodni ekvivalent *dakle* ističu samo veznik *dunque* (*Mislim dakle postojim // Penso dunque sono*). Drugi talijanski ekvivalenti s istom funkcijom su *allora* i *ora*. Talijanski rječnici nude *dunque* u prvom redu kao zaključni veznik, ali spominju ga i kao izraz kojim se nastavlja ili zaključuje razgovor, također u funkciji veznika (npr. *Dunque dicevamo prima dell'interruzione che questo è l'argomento da trattare // Dakle, prije nego što su nas prekinuli, govorili smo da je ovo tema kojom ćemo se baviti*) (Devoto i Oli, 2009:912; Zingarelli, 2008:742; De Mauro, 1997:415). Devoto i Oli (2009:912) ističu njegovu ulogu priloga u upitnim rečenicama i izjednačuju ga s *insomma* i *finalmente*. Gramatike talijanskog jezika također ističu *dunque* u funkciji zaključnog veznika (Palermo i Trifone, 2007:172; Dardano i Trifone, 2005:428; Patota, 2003:336; Maiden i Robustelli, 2007:419). Sensini pak dovodi u pitanje njegovu ulogu veznika i naziva ga ‘izvanserijskim prilogom’ (tal. *avverbio fuori serie*) koji ne ulazi ni u jednu kategoriju te koji ima zaključnu funkciju (Sensini, 2009:356). Samo Maiden i Robustelli (2007:436) spominju *dunque* kao diskursnu oznaku koja se koristi kako bi se ublažio kontrast između sugovornikove replike i prethodnog govornikova iskaza ili pak kako bi se ispunila stanka pri promjeni teme razgovora (*Dunque, ora parliamo di un altro argomento // Dakle, pređimo sada na drugu temu*).

5 Primjere iz korpusa *Hrvatska jezična riznica* označavamo kraticom HJR uz njihovu originalnu oznaku.

Diskursna oznaka *dakle* označuje novi početak, i to tako da usmjerava pažnju na druge u interakciji, orijentirana je na sugovornika. Kao takva ona predstavlja prototipnu oznaku funkcionalne kategorije početka. Ona također upućuje na činjenicu da je ono što slijedi bilo govorniku na umu, da je namjeravao to iznijeti već neko vrijeme. Kada stoji u inicijalnom položaju ispred iskaza koji uvodi konverzacijski obrazac, neki je autori nazivaju ‘oznakom žurnosti započinjanja’ (Bolden, 2006:663). Tekavčić (1989:166) tu diskursnu oznaku naziva ‘signalom početka pripovijedanja’, ‘signalom artikulacije’ kojim se govornik obraća sugovorniku pozivajući ga na pažnju.

Onda // allora

Funkciju diskursne oznake početka diskursa u hrvatskom jeziku ima i vremenski prilog *onda*. Kao diskursna oznaka koja također upućuje na nastavljanje ili otpočinjanje iskaza (usp. Velčić, 1987:91), često je u kontekstu započinjanja razgovora zamjenjiva s *dakle* kao u primjeru (3).

(3) *Onda/Dakle*, kako ste?

(3') *Allora*, come va?⁶

U hrvatskim rječnicima i gramatikama *onda* se definira kao vremenski prilog (Težak i Babić, 1992:134; RHJ, 2000:755; HER, 2002:150; Silić i Pranjković, 2005:368) koji izriče neko prošlo vrijeme razumljivo samo iz konteksta (*onda se tako govorilo*), ali može označavati i veznik *nakon toga*; ili može spajati zavisnosložene rečenice u korelaciji s veznicima (*ako* – u pogodbenim rečenicama, *kada* – u vremenskim rečenicama). Anić (1991:416) označuje *onda* kao upitnu riječ u dijaloškoj situaciji koja potiče sugovornika da nastavi izlaganje ili u značenju ‘u tom slučaju, ako je tako, kad je tako’ kao uvod u zaključak na prethodno izlaganje. Može se definirati i kao upitno holofrastičko *onda* u značenju ‘što ima novoga?’, ‘kako je?’ i sl. kojim se zapravo traži od sugovornika da uvede novu temu, kao u primjeru (4). Često je to prva tema u interakcijskom procesu. U tom se kontekstu također može zamijeniti s *dakle*. Talijanski je funkcionalni ekvivalent u obama primjerima (4') diskursna oznaka *allora*:

(4) A: Bog!

B: Bog!

A: *Onda?/Dakle?*

(4') A: Ciao!

B: Ciao!

A: *Allora?*

Deanović i Jernej (1994:532) *onda* prevode vremenskim prilogom *allora*, ali i veznikom (*Onda je sigurno bolestan // Allora è certamente malato*) i ne spominju ovu

6 Za opimjeravanje funkcija inicijalnih diskursnih oznaka, osim primjera preuzetih iz različitih izvora i primjereno označenim (HJR, različite tiskovine, knjige i sl.), radi boljeg izdvajanja funkcija pojedinih diskursnih oznaka služimo se i vrlo jednostavnim primjerima.

njegovu diskursnu uporabu. Talijanski rječnici *allora* definiraju najprije kao vremenski prilog ‘tada, u tom trenutku’ (De Mauro, 1997:44; Zingarelli, 2008:88; Devoto i Oli, 2009:92). Naglašena je njegova uloga u upitnim rečenicama u kojima označuje zaključak, kao u primjeru (5), a potom i uloga zaključnog i vremenskog veznika.

- (5) *Allora*, ascoltatevi bene. Adesso andiamo a scuola, poi prendiamo la tua catena e la chiudiamo intorno al cancello“ e indicò la catena che pendeva sotto il sellino della bicicletta di Bacci. (Ammaniti, 1999:87)
- (5’) „*Dakle*, dobro me slušajte. Sad idemo u školu, onda ćemo uzeti tvoj lanac, pa ćemo ga omotati oko rešetki na ulazu i zaključati“, pokazao je lanac što se klatio pod sjedalom Baccijeva bicikla. (Ammaniti, 2006:89)
- (6) Flora allargò le braccia. „*E allora?* Qual è il problema?“ (Ammaniti, 1999:305)
- (6’) Flora raširi ruke. „*I onda?* U čemu je problem?“ (Ammaniti, 2006: 339)
- (7) *Allora* ti va di venire con noi?“ Pierini tirò fuori il pacchetto di sigarette e gliene offrì unaPietro fece segno di no con la testa. (Ammaniti, 1999:94)
- (7’) „*Onda* hočeš s nama?“ Pierini je izvukao kutiju cigareta i ponudio mu jednu. Pietro je odmahnuo glavom. (Ammaniti, 2006: 96)⁷

Zingarelli (2008:88) označuje *allora* kao vremenski prilog, ali i kao suprotnost riječima *adesso* i *ora*. Naglašava i njegovu ulogu u funkciji izražavanja sumnje, znatiželje ili nade, kao u primjeru (6). Prema Zingarelliju, *allora* može uvoditi upitnu ili uskličnu rečenicu, kao što se potvrđuje u primjeru (7), i imati funkciju diskursne oznake na početku rečenice (*precisiamo, mettiamo in chiaro che*). Na kraju ga spominje i u funkciji nepromjenjivog pridjeva koji prethodi imenici (*l’allora direttore* ‘tadašnji direktor’). *Allora* može stajati s prijedlozima, npr. *da allora, per allora* i sl. Gramatike talijanskog jezika (Patota, 2003:342; Dardano i Trifone, 2005:428; Palermo i Trifone 2007:171; Maiden i Robustelli 2007:213 i 419; Sensini 2009:345) definiraju *allora* kao vremenski prilog, a zatim kao zaključni veznik, tj. svrstavaju ga u obje skupine. Maiden i Robustelli (2007:421) spominju *allora*, češće zajedno s veznikom *e – e allora*, u značenju ‘i tako, zato, i kao posljedica’. Oni jedini definiraju *allora* kao diskursnu oznaku s dvojakom funkcijom: koristi se da bi se ublažio kontrast između sugovornikova komentara i prethodnog govornikova iskaza ili ima funkciju popunjivača, tj. ispunjava stanku pri promjeni teme (*Allora da dove vogliamo cominciare quest’esame?*).

Neki autori (usp. Bazzanella i sur., 2007) smatraju da je *allora* s vremenom izgubio vrijednost vremenskoga priloga i proširio funkcionalni spektar uporabe, uglavnom na funkcije konektora, odnosno diskursne oznake.⁸

⁷ Primjeri iz romanā N. Ammanitija preuzeti su iz diplomskog rada A. Nevešćanin (Filozofski fakultet u Splitu, 2011.).

⁸ U još je većoj mjeri to slučaj s francuskim *alors* kao što to spominje Hansen (1997) koja je na korpusu

Kronološki slijed koji je podkategorija odnosa tekstualne koherencije često se označuje vremenskim prilogom pa vremenske oznake nemaju samo propozicijsku već i metatekstualnu (strukturnu) funkciju. Zbog česte uporabe u prepričavanju na granicama diskursnih segmenata, čini se kao da je talijanski *allora* u nekim kontekstima izgubio vrijednost vremenskoga priloga i postao diskursna oznaka u funkciji metatekstualnog povezivanja.⁹ Isto bi se moglo reći za hrvatski prilog *onda*. To metatekstualno povezivanje često se prenosi na plan interakcije pa prilozi *onda* i *allora* postaju upute sugovorniku da obrati pažnju jer slijedi nastavak iskaza. Zaključno *allora* ima ekvivalent dakle, jer se hrvatski prilog *onda* rijetko koristi u toj funkciji. Upitno *allora* u funkciji inicijalne diskursne oznake koja otvara pitanje (7) ili pak sama čini pitanje (4), ekvivalentno je hrvatskoj oznaci *onda*.

Sad(a) // adesso, ora

U hrvatskom se jeziku vremenski prilog *sad(a)* koristi u funkciji diskursne oznake početka i u tim je slučajevima izgubio vremensko značenje. Osim što ima funkciju diskursne oznake koja zapravo uokviruje diskursne jedinice, ona uvodi sljedeći iskaz i usmjerava pažnju sugovornika tako da svojom funkcijom 'inicijalne oznake' označuje početak nove interakcijske jedinice ili nove teme u razgovoru. Može imati i funkciju povezivanja različitih tematskih cjelina. Uporabom diskursne oznake *sad(a)* govornik također naglašava namjeru da kontrolira nastavak diskursa i razvoj teme (usp. Waltereit i Detges, 2007:71), upozorava sugovornika da nešto slijedi i da nije još spreman odustati od prava na riječ kao u primjeru (8).

(8) *Sad* ili se vi rugali ili ne rugali, meni je svejedno. No dopustite, kazat ću vam.

Eto – vi ste danas čovjek na mjestu, ugledan gospodin, plemić – sve to je učinio od vas vaš gospodin otac. No i taj nije bio uvijek umirovljeni direktor. Nekoć je bio osobit veseljak – što se kaže – đavao od čovjeka. [Gjalski_krovovi] HJR

Diskursna oznaka *sad(a)* ukazuje na govornikovu spremnost da nešto kaže ili da odgovori na pitanje, ali pomalo oklijeva da bi dobio vremena za osmišljavanje odgovarajućeg iskaza pa je njezina uporaba u tim kontekstima bliska funkciji popunjivača. Funkcija popunjivača (tal. *riempitivo*, eng. *fillers*) jest popunjavanje praznine, stanke, vremena koje govorniku treba kako bi smislio što će reći, oblikovao misao i nastavio iskaz. Možemo ih nazvati i okljevačima (eng. *hesitation phenomenon*). One se koriste zato što govornik istovremeno vodi unutarnji monolog ili je zaokupljen nečim važnijim i zanimljivijim od razgovora, a ne želi prekinuti taj razgovor, pa *onda* automatski izgovara uobičajene izraze. Te su diskursne oznake i važan psihološki

francuskoga govornog jezika u svom istraživanju naišla na samo jedan slučaj uporabe *alors* u funkciji vremenskoga priloga.

⁹ Bazzanella i sur. (2007:17) su u francuskom izdanju *Novellina* (starotalijanski) primijetili da se *allora* ne prevodi kada je metatekstualan, tj. kada označava vremensku sekvencu te naglašava pojedine diskursne segmente.

oslonac govorniku. Pomažu mu da izbjegne moguću neugodnu šutnju¹⁰, jer je govorni slijed ostao neprekinut, a on istovremeno dobiva na vremenu kako bi osmislio što dalje želi reći. Ponekad uvodi neko objašnjenje kao dio odgovora kao u primjeru (9). Često se pojavljuje u određenim komunikacijskim situacijama poput intervjua (9), različitih televizijskih i radijskih debata, komentiranja ili predavanja.

- (9) Komentirajući najavljeni nastavak privatizacije Đure Đakovića u kojem žele participirati i radnici, Mesić je rekao: „Za mene je najvažnije da oni koji su kapital stvarali dobiju svoju šansu i u privatizaciji, a *sada*, na koji će način to biti, to neka riješi zakon“. [Vj20070316] HJR

U gramatikama i rječnicima hrvatskog jezika *sad(a)* je obilježen kao vremenski prilog (Anić, 1991:636; Težak i Babić, 1992:134; RHJ, 2000:1095; HER, 2002:244; Silić i Pranjković, 2005:368; Barić i sur., 2005:273). Deanović i Jernej (1994:822) *sad(a)* prevode vremenskim prilogom *adesso, ora* (*upravo sada // proprio adesso*) i ne ističu njegovu diskursnu uporabu. U talijanskim se rječnicima *adesso* definira isključivo kao vremenski prilog (De Mauro, 1997:23; Zingarelli, 2008:51; Devoto i Oli, 2009:46). Zingarelli ističe njegovu uporabu na početku vremenske ili uzročne rečenice u funkciji priložne oznake *sad kada*. U gramatikama talijanskog jezika *adesso* je klasificiran kao vremenski prilog, zajedno s njegovim sinonimom *ora*¹¹ (Patota, 2003:342; Dardano i Trifone, 2005:387; Trifone i Palermo, 2007:148; Maiden i Robustelli, 2007:212; Sensini, 2009:345). Talijanski je ekvivalent *adesso* u diskursnoj uporabi formalno i funkcionalno jednak diskursnoj oznaci *sad(a)*, kao u primjeru (10).

- (10) E chi siamo noi da imporre la nostra volontà su di loro? Voglio dire, non è questa una delle gioie di essere un essere umano? La libertà di scelta? *Adesso*, non è così brutta la cosa. (La Repubblica, 16/05/2000)

Važno je naglasiti i distribucijsko obilježje diskursne oznake *sad(a)*. Kad se nalazi u sredini rečenice, *sad(a)* nema funkciju diskursne oznake (*Promotrit ćemo sada jedan od takvih primjera.*). U funkciji diskursne oznake uglavnom se nalazi u inicijalnom položaju i ne pripada propozicijskom sadržaju iskaza. U govoru, kada se nalazi u zasebnoj tonskoj cjelini ima funkciju diskursne oznake. Kad se pojavljuje zajedno s

10 Dužina pauza u govoru usko je povezana s pragom tolerancije prema 'tišini' u komunikacijskom procesu i bitno se razlikuje od kulture do kulture. Obično se događa da pauza u govoru postaje šutnja, a duga šutnja se često smatra neugodnom. Prema nekim autorima, prag tolerancije na tišinu u običnom svakodnevnom razgovoru u anglosaksonske (i angloameričke) kulturi iznosi 5 desetinki sekunde, na području Latinske Amerike iznosi tek 3 desetinke sekunde, dok nordijski narodi toleriraju mnogo duže razdoblje šutnje. (usp. Banfi, 1999:22-23)

11 Patota (2003:342) uspostavlja razliku između *adesso* i *ora*, i to ovisno o njihovoj vezi sa sadašnjim trenutkom. Prema autoru, *adesso* je projiciran na prošlost, a *ora* na budućnost: – *C'è Carla?* – *No, non c'è: è andata via proprio adesso.* ← prošlost // – *A tavola! È pronta la cena!* – *Ora vengo!* → budućnost. S druge strane, Maiden i Robustelli (2007:212) koji također spominju razliku između *ora* i *adesso*, tu razliku vide samo u smislu zemljopisne rasprostranjenosti i smatraju da se *ora* koristi češće u Toskani, Liguriji i na Siciliji.

drugim diskursnim oznakama (*dobro sad, onda sad*) ima također funkciju diskursne oznake. Takva je diskursna uporaba, iako vrlo česta u spontanom govoru, nedovoljno objašnjena u konzultiranim izvorima.

Dobro // bene

Diskursna oznaka *dobro* u funkciji komentara često se pojavljuje na početku iskaza u dijalogima, pogotovo na početku komentara.¹² Ona povezuje taj iskaz s prethodnim iskazom i pokazuje postojanje dijaloške konverzijske jedinice kao u primjeru (11).

(11) *Dobro*, i ja se slažem.

(11') *Bene*, anch'io sono d'accordo.

Hrvatski rječnici i gramatike definiraju *dobro* kao načinski prilog i ne spominju njegove diskursne funkcije (Anić, 1991:114; Težak i Babić, 1992:275; RHJ, 2000:192; HER, 2002:373; Silić i Pranjković, 2005:348). Deanović i Jernej (1994:137) za prijevodni ekvivalent hrvatskoga priloga *dobro* spominju prilog *bene* i također ne spominju eventualnu diskursnu funkciju koju bi taj prilog mogao imati u određenim kontekstima.

Talijanski rječnici u prvom redu spominju *bene* kao prilog koji odgovara pridjevu *dobar* (De Mauro, 1997:144; Zingarelli, 2008:270; Devoto i Oli, 2009:309). Zatim ga spominju kao izraz koji uvodi dopusne rečenice te u uskličnim rečenicama kao izraz zadovoljstva ili odobravanja (*Bene, bravo, bis! // Dobro, bravo, bis!*). Talijanske gramatike *bene* svrstavaju u načinski prilog i ne spominju njegovu funkciju diskursne oznake (Patota, 2003:369; Dardano i Trifone, 2005:385; Trifone i Palermo, 2007:155; Sensini, 2009:345). Patota spominje *bene* u funkciji uzvika i to onoga koji izražava poštovanje ili pohvale (*Bene, continua cosi // Dobro, nastavi tako*), dok Maiden i Robustelli *bene* spominju i kao diskursnu oznaku (2007:437) koja izražava odobravanje.

Hrvatski autori ne spominju diskursnu uporabu inicijalne oznake *dobro*, dok je u svim konzultiranim talijanskim rječnicima istaknuta diskursna funkcija pridjeva *dobar*, i to najčešće kao uvod ili zaključak rečenice, odnosno razgovora (*Bene, sentiamo cos'hai da dirmi // Dobro, poslušajmo što mi imaš za reći*). Nadalje, Patota (2003) i Maiden i Robustelli (2007) uočavaju nepropozicijsku, diskursnu uporabu priloga *bene*.

Evo, eto, eno // ecco

Diskursne oznake koje na implicitan način uvode i predstavljaju nešto novo su *evo* (12), *eto* (13) i *eno* (14), dok im u talijanskom jeziku odgovara jedinstven oblik *ecco* (15).

12 Tu funkciju u engleskom jeziku najčešće ima diskursna oznaka *well*, koja je zasigurno jedna od najviše proučavanih diskursnih oznaka uopće. Mnogi su se autori bavili tom diskursnom oznakom, *inter alios*: Aijmer i sur. (2006), Fuller (2003), Smith i Jucker (2000), Norrick (2001), Jucker (1993), Brinton (1996), Fraser (1990). Nadalje, neki su je proučavali u kontrastivnom svjetlu, poput primjerice: Vizcaíno i Martínez-Cabeza (2005) koji uspoređuju španjolsku diskursnu oznaku *bueno* s engleskom *well*, odnosno C. Bazzanelle (1999) koja se bavi talijanskim funkcionalnim ekvivalentima engleske diskursne oznake *well*.

- (12) – *Evo*, sada imam potpunu kolekciju medalja. Ali, ovo mi je bio najduži dan u životu. Pomislila sam u jednom trenutku: “Ima li kraja!?” , prenosila je Janica novinarima osobni doživljaj predugoga dana. [Vj20030211] HJR
- (13) Pripreme sljedeće sezone počinju istoga dana kad prethodna završava. Tako, na primjer, radi naša ne samo sredozemna konkurencija. Mi? *Eto*, nada da će doći do zaokreta nestala je krajem godine kad se za pokušaj pravodobnog početka priprema za sezonu 2005. ne može, na žalost, reći da je uspio. Sva je prilika da se nastavlja kobna praksa „ima vremena“. [Vj20041228] HJR
- (14) *Eno*, u Beogradu formiraju vladu Republike Srpske Krajine u izbjeglištvu. U hrvatskom filozofijskom časopisu objaviše misli srpskoga veleuma koji vrijeđa Hrvatsku. Trebalo je objaviti, neka se zna, neka čuju oni koji idu tamo pjevati, neka znaju s kim počinju kulturnu razmjenu. [Vj20050303] HJR
- (15) *Ecco*, quello che accade quando ci troviamo con altre persone in uno spazio del genere, è che abbiamo il potere di fare cose che non sarebbero possibili negli spazi reali. Ad esempio, spostarci istantaneamente da un luogo all’altro. (La Repubblica, 21/09/1998)

Hrvatski rječnici (Anić, 1991:143; RHJ, 2000:252; HER, 2002:187, 152, 189) *evo*, *eno* i *eto* svrstavaju u čestice ili izraze kojima se pojačava iskaz. Anić spominje *eno* još i kao uzvik koji izražava čuđenje ili blagi prijekor (*Eno ga, opet radi po svome*), a *evo* kao mogući početak kakva izlaganja (*Evo što se dogodilo*) (Anić, 1991:143). Silić i Pranjaković (2005:257) svrstavaju *evo*, *eno* i *eto* u čestice kojima je svojstvena uskliknost i pokaznost jer su upućene sudionicima komunikacije pa onda i vezanost za kategoriju lica (*evo* je vezano za prvo lice, *eto* za drugo, a *eno* za treće). Često se nazivaju prezentativima zato što upućuju na predmete, procese ili događaje koji su prisutni u govornome činu (*Evo kiše! Eto Ivana!*).¹³ Deanović i Jernej (1994:179) za *evo*, *eno* i *eto* spominju samo jedan ekvivalent – *ecco*.

Talijanski rječnici (De Mauro, 1997:420; Zingarelli, 2008:748; Devoto i Oli, 2009:919) definiraju *ecco* kao prilog u funkciji uzvika koji naglašava neku otprije poznatu činjenicu ili skreće pažnju na događaj koji se dogodio iznenada (*Ecco il sole! // Evo sunca!*). U kombinaciji s osobnim zamjenicama *ecco* ima funkciju privlačenja nečije pažnje (*Eccomi! Sono qui, sto arrivando! // Evo me! Tu sam, stižem!*). Zingarelli (2008:748) spominje njegovu diskursnu uporabu pri uvođenju rečenice, i to u značenju vedi, tieni, ascolta, senti // vidi, uzmi, slušaj, čuj. Sensini (2009:399) spominje *ecco* kao ‘nesamostalni uzvik’ (tal. interiezioni improprie) koji samo uz neku drugu vrstu riječi (imenice, pridjeve, glagolske oblike, priloge) može imati funkciju uzvika, najčešće u značenju čuđenja ili poticaja. Maiden i Robustelli (2007:436) spominju *ecco* i kao diskursnu oznaku koja se koristi za ublažavanje kontrasta između

¹³ Za detaljniji opis riječi *evo*, *eto*, *eno* vidi § 5. u Kordić (2002:93-128).

govornikova prethodnog iskaza i sugovornikova komentara ili se koristi u funkciji popunjivača praznina u razgovoru.

Kao što je vidljivo, opis ovih diskursnih oznaka razlikuje se od autora do autora. Hrvatski autori *evo*, *eno* i *eto* svrstavaju u čestice, uzvike, nazivaju ih prezentativima i dodjeljuju im funkciju pojačivača. Talijanski ekvivalent *ecco* ima vrlo sličan opis, s tim što Zingarelli (2008) ističe njegovu diskursnu funkciju otvarača, dok ga Maiden i Robustelli (2007) svrstavaju u diskursne oznake.

Zaključak

U ovom smo radu analizirali inicijalne diskursne oznake hrvatskog jezika: *dakle*, *onda*, *sad(a)*, *evo/eto/eno* i njihove ekvivalente u talijanskom jeziku: *dunque*, *allora*, *adesso/ora*, *ecco*. Predstavili smo njihove opise u leksikografskim i gramatičkim priručnicima, oprimjerili ih i pokušali utvrditi zakonitosti njihove uporabe u funkciji inicijalnih diskursnih oznaka. Sve spomenute diskursne oznake mogu imati funkciju preuzimanja prava na riječ. Popis je takvih oznaka otvoren i ovisi o odabiru govornika u specifičnom kontekstu. U svakom jeziku postoje mnoge diskursne oznake s tom funkcijom i nije moguće nabrojiti sve jezične elemente kojima se govornik služi da bi otvorio i započeo iskaz.

Prototipna oznaka funkcionalne kategorije početka hrvatski je prilog *dakle*. Ona označuje novi početak, i to na način da usmjerava pažnju na druge u interakciji, orijentirana je na sugovornika, a talijanski su ekvivalenti s istom funkcijom *dunque*, *allora*, *ora*. Diskursna oznaka *dakle* u hrvatskom jeziku može imati različite tekstualne funkcije (konektor zaključka, reformulator) i interakcijske funkcije (oznaka početka, oznaka završetka, popunjivač) i očiti je primjer polifunkcionalnosti diskursnih oznaka. Premda je diskursna oznaka *dakle* jedna od najčešćih diskursnih oznaka uopće¹⁴, bilo s tekstualnim ili s interakcijskim funkcijama, rječnici i gramatike hrvatskog i talijanskog jezika vrlo rijetko opisuju njezinu diskursnu uporabu.

Hrvatski vremenski prilog *onda* i njegov talijanski ekvivalent *allora* u određenim su kontekstima izgubili funkciju vremenskog priloga. Zbog učestale uporabe u prepričavanju na granicama diskursnih segmenata, njihova izvorna funkciju vremenskog priloga slabi i oni poprimaju nove funkcije. Njihova osnovna funkcija postaje otvaranje novog segmenta, odnosno davanje uputa sugovorniku da obrati pažnju jer slijedi nastavak iskaza. Većina autora ističe samo njihovu čestu diskursnu uporabu na početku upitnih rečenica. Kad imaju tu funkciju, u pismu su odvojeni zarezom od ostatka iskaza, a u govoru se odvajaju stankom. Ponekad *onda* i *allora*

¹⁴ Ova je diskursna oznaka bila predmetom istraživanja i u drugim jezicima. Osim hrvatskoga *dakle* (Dedać, 2010), usp. još: *donc* u francuskom (Zenone, 1981), Ferrari i Rossari (1994) istražuje *donc* u francuskom u usporedbi s *dunque* i *quindi* u talijanskom, Hansen (1997) uspoređuje *alors* i *donc* u francuskom govornom jeziku i dr.

sami čine pitanje, ali u tim slučajevima riječ je o prešućivanju ostatka pitanja koje se podrazumijeva iz konteksta (*Onda (što kažeš)? // Allora (che ne dici)?*).

Vremenski prilog *sad(a)* u hrvatskom jeziku, odnosno talijanski funkcionalni ekvivalent *adesso*, također se koriste u funkciji diskursne oznake početka i u tim su slučajevima izgubili vremensko značenje. Njihova funkcija inicijalnih diskursnih oznake nije zabilježena u konzultiranim leksikografskim i gramatičkim priručnicima. Hrvatski autori ne bilježe ni diskursnu uporabu analizirane inicijalne oznake *dobro*, dok gotovi svi talijanski izvori ističu diskursnu uporabu priloga *bene*, njezinog funkcionalnog ekvivalenta.

Kada govore o *evo, eno i eto*, hrvatski autori uglavnom dvoje oko njihove pripadnosti određenoj vrsti riječi te nude neujednačene odgovore o njihovu značenju i funkciji. Među najčešćim uporabama svakako nalazimo one koje se odnose na ‘skretanje pažnje’, ‘pokazivanje nekoga ili nečega’, ‘najavljivanje’ i sl. U svim tim slučajevima govorimo o otvaračkim funkcijama pa ih stoga svrstavamo u prototipne inicijalne diskursne oznake. Diskursna funkcija otvarača za talijanski ekvivalent *ecco* zabilježena je u leksikografskim i gramatičkim priručnicima.

Iz analiziranih primjera vidljivo je da su inicijalne diskursne oznake česti i važni elementi svakoga diskursa i da neke od njih pokazuju visoki stupanj gramatikalizacije. Osim što su važna kohezivna sredstva, njima se u pravilu učvršćuje i određuje značenje iskaza. Svaki je opis diskursnih oznaka prvenstveno i opis ko(n)teksta u kojima se diskursne oznake rabe, jer njihove funkcije uvijek proizlaze iz konkretne jezične i izvanjezične situacije. Imajući u vidu bogatu i raslojenu uporabu spomenutih inicijalnih diskursnih oznaka, nameće se zaključak da im je potrebno posvetiti više pažnje u hrvatskim i talijanskim gramatičkim i leksikografskim priručnicima. Proučavanje inicijalnih diskursnih oznaka te pronalaženje semantičko-pragmatičkih korelativa u obama jezicima može poslužiti kao polazište za daljnja istraživanja pojedinačnih inicijalnih oznaka hrvatskog i talijanskog jezika, odnosno detaljnog opisa njihovog funkcionalnog statusa i njihovih supstituenata u konkretnim kontekstima.

Literatura

Aijmer, K., Foolen, A., Simon-Vandenberg, A. (2006) Pragmatic markers in translation: a methodological proposal. U: Fischer, K. (ur.), *Approaches to discourse particles*, Amsterdam, Elsevier, str. 101-114.

Ammaniti, N. (1999) *Ti prendo e ti porto via*, Milano, Mondadori.

Ammaniti, N. (2006) *Pokupit ću te i odvesti*, Zagreb, AGM, (prijevod: Snježana Husić).

Anić, V. (1991) *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb, Novi Liber.

Banfi, E. (1999) Pause, interruzioni, silenzi nella interazione linguistica. U: Banfi, E. (ur.), *Pause, interruzioni, silenzi. Un percorso interdisciplinare*, Trento, Dipartimento di Scienze Filologiche e Storiche, str. 13-56.

- Barić, E., Lončarić, M., Malić, D., Pavešić, S., Peti, M., Zečević, V., Znika, M. (1979 / 2005) *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika / Hrvatska gramatika*, Zagreb, Školska knjiga.
- Bazzanella, C. (2001) Segnali discorsivi nel parlato e nello scritto. U: Dardano, M., Pelo, A., Stefinlongo, A. (ur.), *Scritto e parlato. Metodi, testi e contesti*, Roma, Atti del Colloquio internazionale di studi, Aracne, str. 79-975.
- Bazzanella, C. (1999) Corrispondenze Funzionali di *well* in Italiano: analisi di un testo letterario e problemi generali. U: Skytte, G. i Sabatini, F. (ur.), *Linguistica Testuale Comparativa*, Kobenhavn, Museum Tusculanum Press, str. 99-110.
- Bazzanella, C. (1995) I segnali discorsivi. U: Renzi, L., Salvi, G., Cardinaletti, A. (ur.), *Grande grammatica italiana di consultazione, III, Tipi di frase, deissi, formazione delle parole*, Bologna, Mulino, str. 225-257.
- Bazzanella, C., Garcea, A., Bosco, C., Gili Fivela, B., Miecznikowski, J., Tini Brunozi, F. (2007) Italian *allora*, French *alors*: functions, convergences, and divergences, *Catalan Journal of Linguistics*, 6: 9-30.
- Bolden, G. (2006) Little Words that Matter: Discourse Markers “So” and “Oh” and the Doing of Other-Attentiveness in Social Interaction. *Journal of Communication*, 56: 661-688.
- Brinton, L. (1996) *Pragmatic markers in English: Grammaticalization and discourse functions*, Berlin, Mouton de Gruyter.
- Carston, R. (1991) Implicature, Explicature, and Truth-Theoretic Semantics. U: Davis, S. (ur.), *Pragmatics*, Oxford, Oxford University Press, str. 33-51.
- Dardano, M., Trifone, P. (2005) *Grammatica italiana con nozioni di linguistica*, Bologna, Zanichelli.
- De Mauro, T. (1997) *Dizionario avanzato dell'italiano corrente*, Torino, Paravia.
- Deanović, M., Jernej, J. (1994) Hrvatsko-talijanski rječnik, Zagreb, Školska knjiga.
- Dedaić, M. (2010) Reformulating and concluding: The pragmatics of the Croatian discourse marker *dakle*. U: Dedaić, M., Mišković-Luković, M. (ur.), *South-Slavic Discourse Particles*. Amsterdam, Philadelphia, John Benjamins, str. 131-178.
- Devoto, G., Oli, G. (2009) *Vocabolario della lingua italiana*, Milano, Le Monnier.
- Ferrari, A., Rossari, C. (1994) De *donc* à *dunque* et *quindi*: les connexions par raisonnement inférentiel, *Cahiers de linguistique française*, 15: 7-49.
- Fraser, B. (1990) An approach to discourse markers, *Journal of Pragmatics*, 14: 383-395.
- Fuller, J. M. (2003) The influence of speaker roles on discourse marker use, *Journal of Pragmatics*, 35: 23-45.

- Hansen, M. M. (1998) *The function of discourse particles. A study with special reference to spoken standard French*, Amsterdam, Philadelphia, John Benjamins.
- Hansen, M. M. (1997) *Alors and donc* in spoken French: A reanalysis, *Journal of Pragmatics*, 28: 153-187.
- HER – *Hrvatski enciklopedijski rječnik* (2002) Zagreb, Novi Liber.
- Jucker, A. H., Ziv, Y. (ur.) (1998) *Discourse Markers. Descriptions and Theory*, Amsterdam, Philadelphia, John Benjamins.
- Jucker, A. H. (1993) The discourse marker *well*. A relevance theoretical account, *Journal of Pragmatics*, 19: 435-452.
- Kordić, S. (2002) *Riječi na granici punoznačnosti*, Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada.
- Maiden, M., Robustelli C. (2007) *A reference grammar of modern Italian*, London, Hodder Education.
- Norrick, R. N. (2001) Discourse Markers in oral narrative, *Journal of Pragmatics*, 33: 849-878.
- Patota, G. (2003) *Grammatica di riferimento della lingua italiana per stranieri*, Roma, Firenze, Le Monnier.
- RHJ – *Rječnik hrvatskoga jezika* (2000) Zagreb, Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Školska knjiga.
- Schiffrin, D. (1987) *Discourse markers*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Sensini, M. (2009) *La grammatica della lingua italiana*, Milano, Mondadori.
- Silić, J., Pranjković, I. (2005 / 2007²) *Gramatika hrvatskoga jezika: za gimnazije i visoka učilišta / Gramatika hrvatskog jezika*, Zagreb, Školska knjiga.
- Smith, S. W., Jucker, A. H. (2000) *Actually* and other markers of an apparent discrepancy between propositional attitudes of conversational partners. U: Andersen, G. i Fretheim, Th. (ur.), *Pragmatic Markers and Propositional Attitude*, Amsterdam, Philadelphia, John Benjamins, str. 207-237.
- Tekavčić, P. (1989) Prema kontrastivnoj pragmatiki tzv. „čestica“ u hrvatskom ili srpskom i talijanskom jeziku, *Rad JAZU*, 427: 127-194.
- Težak, S., Babić, S. (1992) *Gramatika hrvatskoga jezika: priručnik za osnovno jezično obrazovanje*, Zagreb, Školska knjiga.
- Trifone, P., Palermo, M. (2007) *Grammatica italiana di base*, Bologna, Zanichelli.
- Velčić, M. (1987) *Uvod u lingvistiku teksta*, Zagreb, Školska knjiga.
- Vizcaíno, M. J. G., Martínez-Cabeza, M. A. (2005) The pragmatics of *well* and *bueno* in English and Spanish, *Intercultural Pragmatics*, 2: 69-92.
- Waltereit, R., Detges, U. (2007) Different functions, different histories. Modal particles and discourse markers from a diachronic point of view. *Catalan Journal of Linguistics*, 6: 61-80.
- Zenone, A. (1981) Marqueurs de consécution: le cas de *donc*, *Cahiers de linguistique française*, 2: 113-139.
- Zingarelli, N. (2008) *Vocabolario della Lingua Italiana*, Bologna, Zanichelli.

Magdalena Nigoević
Ana Neveščanin

ON INITIAL DISCOURSE MARKERS IN CROATIAN AND ITALIAN

Summary

The topic of this article is to identify some Croatian linguistic elements that can function as initial discourse markers and to compare them to the equivalent elements in the Italian language. The insufficient representation of their discourse usage in Croatian and Italian dictionaries and grammar books is pointed out by the authors. Some of the difficulties which occur when describing discourse markers are indicated: semantic and pragmatic meaning oscillation, possibilities of initial marker usages in various contexts and with different functions, as well as their salient multi-functionality. Since these discourse markers have interactional functions which indicate a relationship towards the interaction process, special attention is paid to the discourse structure rules, conversation forms and mechanisms that control the communication processes in both languages. By comparing Croatian and Italian examples, the authors attempt to recognize the prototypical representatives of the functional category of initial discourse markers and to exemplify some similarities and differences in the usage of each language element which functions as initial discourse marker.

Key words: *functional equivalents, Croatian language, initial discourse markers, Italian language,*